

NİZAMİ VƏ NƏVAİ “XƏMSƏ”LƏRİNDƏ OVÇULUQ MOTİVLƏRİ

THE HUNTING MOTIVES IN NIZAMI'S AND NAVAI'S “KHAMSA”S

ОХОТНИЧЬИ МОТИВЫ В «ПЯТЕРИЦ»Е НИЗАМИ И НАВОИ

Aynur CƏLİLOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

celilova1976@mail.ru

Summary

Nizami Ganjavi, a great Azerbaijani poet having special place among the world classics as well as his worthy continuer, a poet of Turkistan Alishir Navai have made an indispensable contribution to the Turkic literature writing “Khamsa”. He has enriched five poems devoted to rulers with the tales, proverbs, beliefs and legends taken from the folk literature. The hunting beliefs are also contained in the “Khamsa”s written by these two great poets as a part of the rich folk literature. Nizami’s all poems have the hunting motives and, mostly the poem titled “Seven beauties” contains the hunting motives having ancient traditions. This poem has hunting beliefs taken from the “Kitabi-Dede Gorqud”, “Bilgamis”, “Oghuz khagan” eposes as well as the Azerbaijani tales. For instance, Bahram’s stamping the hunting animals, dragon hunt, a hunting dog devoted of the hunter, Gur’s acting as the God’s messenger, belief to the God of Sun, legal and illegal prey, selected hunting prey, protection from evil eye, the hunter’s turning into victim, the beliefs about women, etc. belong to this category.

Navai having influenced by Nizami’s genius wrote “Khamsa” hereby creating a different work in the similar topic. The feature differing Navai from Nizami is not only the former’s writing own “Khamsa” in Turkic language but also consolidation the folk literature with the folk sophism. The hunting scenes and beliefs met in the

poet's works titled "Farhad and Shirin" and "Seven planets" are expressed in differing tints. Hereby, the hunting for dragon and giant, the character of enemy turning into gazelle, Farhad's becoming the hunting protector, punishment of the hunter acting beyond the hunting frames, etc. are the main motives created by Navai benefiting from the Turkic hunting beliefs.

Key words: Khamsa, Nizami and Navai, folk literature, hunting motives, Turkic sophism

Резюме

Гениальный Азербайджанский поэт, который занимает особое место в мировой классике, Низами Гянджеви и его достойный последователь Туркестанский поэт Алишер Навои создавая «Пятериц» –у внес свою лепту в тюркскую литературу. Посвященные шахам все пять поэм, поэт обогатил взятыми из народной литературы сказками, мудрыми словами, поверьями и легендами. Одна из больших частей народной литературы являются охотничьи поверья, которые имеют место в «Пятериц»- ах двух великих поэтов. Во всех поэмах Низами имеет место охотничьи мотивы, все больше можно их наблюдать в произведении «Семь красавиц», где охотничьи мотивы обладают древними традициями. Здесь привлекают внимание охотничьи поверья, взятые из Азербайджанских народных сказок и таких дастанов как «Китаби Деде Горгуд», «Билгамыс», «Огуз хаган». Например, сюда входит клеймение Бахрамом охотничьих животных, охота на дракона, охотничий пес преданный друг охотника, газель, как путеводитель, который был в роли божьего посланника, вера в солнечное божество, дозволенная и недозволенная охота, выбранная охотничья добычья, защита от сглаза, превращение охотника в добычу, поверья связанные с женщинами и др.

Навои одухотворенные «Пятериц»-ей Низами создал с похожей темой отличительное произведение. Различие между Низами и Навои не только в том, что «Пятериц»- а была написана на тюркском языке, он объединил народный суфизм с традициями народной литературы. Поэт, в таких поэмах как «Фархад и Ширин», «Семь планет», охотничьи сцены и поверья представил в различных оттенках. Навои, исходя изтюркский

охотничьих поверий, которые послужили основными мотивами, создал такие образы, как охота на дракона и дэва, образ врага, перевоплощенного в джейран, Фархад, как попечитель охоты, наказание охотника за переход границы дозволенного и т.д.

Ключевые слова: Пятерица, Низами и Навои, народная литература, охотничьи мотивы, тюркский суфизм

Nizami və Nəvai klassik türk ədəbiyyatının iki qütbünü təşkil edir. Böyük türk millətinin yetirdiyi bu iki şəxsiyyət intibah dövrünün əvəzolunmaz filosof şairləridir. Dahi Füzuli “Leyli və Məcnun” əsərində bu iki şəxsiyyətin adını çəkməklə bəxt və istedad baxımından hər ikisinin parlaqlığını və şahlar tərəfindən qiymətləndirildiyini göstərmişdir:

Türkü, ərəbü əcəmdə əyyam,
Hər şairə vermiş idi bir kam
Şad eyləmişdi Əbunüvası,
Haruni xəlifənin atası

Bulmuşdu səfayi-dil Nizami,
Şirvanşəhə düşüb girami
Olmuşdu Nəvaiyi-süxəndan
Mənzuri-şəhənşahi Xorasan (3, s. 32).

Şair burada türkcə, ərəbcə, farsca yazan şairlərin zamanında şairliyə verilən qiymətdən bəhs edir: ərəb şairi Əbunüvasın xəlifə Harun ər-Rəşid tərəfindən, farsca yazan Nizaminin Şirvanşah (Axsitan) tərəfindən, türkcə yazan Nəvainin Xorasan şahı tərəfindən mükafatlandırıldığına diqqət çəkir, amma özünün sənətinə, istedadına qiymət verilmədiyindən gileylənir. Görkəmli dövlət xadimi M.Ə.Rəsulzadə Füzulinin bu misralarına istinadən Nizaminin farsca yazan şairlər arasında şöhrət qazandığını bildirir (15, s. 81). Hər iki şairin Azərbaycan ədəbiyyatında tanınmasında akad. H.Araslının xidməti böyükdür.

Nizami dünya ədəbiyyatına “Xəmsə” mövzularını gətirməklə şöhrət tapmışdır. Nizami mövzularına müraciət edən şairlər özlərini Nizaminin davamçısı, şagirdi adlandırmışlar. Nəvai də

bu şairlərdən biridir. O, türk dilinə, türk mənəviyyətinə yüksək qiymət vermiş, türk dilini fars dilindən, türk aqlını türk olmayanların aqlından üstün tutmuş və beləliklə, həm türk sufiliyinin inkişafında, həm də Nizami ənənələrinin türk dünyasında yayılmasında özünəməxsus iz qoymuşdur. Nəvai “Fərhad və Şirin” əsərinin əvvəlində Nizamini söz mülkünün fili adlandırır:

Nizami bir fildir, yox bərabəri,

Söz incisi ondan aldı dəyəri (11, s. 17).

Nizami, doğrudan da, Şərq ədəbiyyatının filidir, onun yazdığı əsərlərdə nə qədər böyük söz ustadı olduğunu, dərin fəlsəfi, elm üçün əhəmiyyətli mövzulara müraciət etdiyini görmək olur. Nizami “Xəmsə” yaradarkən Azərbaycan folklorundan bol-bol bəhrələnmişdir, nağıl, əfsanə, rəvayət, dastan, atalar sözü və məsəllər, xalq inancları və mərasimlərini poemaların tərkibinə duz kimi səpmişdir. Xalq ədəbiyyatı ilə dadlandırılmış “Xəmsə” Nizamini şöhrətini dünyaya yaymışdır. Nizami yaradıcılığında bu günə qədər araşdırılmayan və xalq ədəbiyyatı ilə birbaşa bağlı olan mövzulardan biri də ovçuluq mövzularının, ov motivlərinin “Xəmsə”də yer almasıdır.

Nizamini beş poemasında türk ovçuluğuna məxsus qayda-qanunlar, ov kultu, ovçuluq inancları, mifoloji varlıqların ovu, ov hamisi, vəfalı ov iti, dondöyüşmə, ovçunun ova çevrilməsi, ov dərisinə bürünmə və s. görmək mümkündür. “Xəmsə”dəki bəzi ov motivləri Azərbaycan nağıl və dastanları, türk, şumer dastanları ilə oxşar süjetə malikdir. Nizami əsərlərində orta əsr ovçuluğunu təsvir etsə də, burada islamdan əvvəlki totemizm və şamanizm dövrü ovçuluq ənənələrini görməmək mümkün deyil. Nizami türk ovçuluğunu qəhrəmanlıqla əlaqələndirmişdir, çünki qəhrəmanlıq ovçuluqdan başlayır. Nizamini şahzadə qəhrəmanlarının hamısı – Bəhram, Xosrov, Şirin, İsgəndər ovçudur, Nəvainin də həmçinin.

Ov motivlərinə Nizamini beş poemasının beşində də rast gəlinir, amma daha çox “Yeddi gözəl” əsərində verilmişdir. Poemalarda olan ov mövzularına ayrı-ayrılıqda toxunmaq fikrimizə daha da aydınlıq gətirər.

“**Sirlər xəzinəsi**”. Gənc yaşlarında qələmə aldığı bu əsərdə Nizami bir neçə yerdə ov mövzusunə müraciət etmişdir. “Ovçu, it və tülkü hekayəsi”ndə Azərbaycan nağıllarından götürülmüş ov süjeti yer almışdır. Əsasən ibrətamiz, nəsihət xarakterli bu hekayədə Nizami dürüstlüyü, halallığı və vəfəliliği təbliğ edir. Hekayədə mahir bir ovçunun zirək, şir kimi güclü itinın olması deyilir. Bir gün bu it yoxa çıxır. Ovçu bu işdən çox kədərlənir. Ovçunun naümid vəziyyətini görən tülkü onu daha da sındırmaq üçün itinın öldüyünü xəbər verir. Amma ovçu tülküyə qulaq asmır, bu dünyada nə qəmin, nə sevincin daimi olmadığını deyir. Ovçunun sözü həqiqətə çevrilir, itmiş it qəflətən üzə çıxır və yalançı tülkünü ovlayır. Ovçunun qəmi sevinclə, tülkünün sevinci isə ölümü ilə əvəzlənir. Hekayədə tülkünün ovçuya verdiyi məsləhətdə ovçuluq qaydaları, ov ətinin bölünməsi ənənəsi öz əksini tapmışdır. Tülkü ovçunun ovladığı heyvanın ətindən kabab çəkib yeməyi, dərisini isə dərişə verməyi məsləhət görür:

Qalx, bu ovdan kabab çək, ver könül ziyafəti,
Dərisi dərişlərin, əti ovçu qisməti (4, s. 122).

Ov ətinin bölünməsi qaydası belədir: ovçu ovun başını və dərisini özünə götürür, yaxud kimə istəsə verir, ətini isə başqa ovçular arasında bölür. Ovun dərisini ovçular çox zaman kasıb-kusuba verir, ya da qalır, kim istəsə gedib götürür. Bu adət indi də Azərbaycan ovçuları arasında qalmaqdadır. Dərişlər yoxsul, kasıb zümrə olduğuna görə tülkünün dilindən ov dərisini dərişə verməsi söylənilir.

Bu hekayədə daha bir ov motivi gözə çarpır, bu da vəfəli it obrazıdır. Vəfəli it obrazını yaratmaqla şair ovçunun yaxın yoldaşı itin türk ovçuluğunda tutduğu mövqeyini göstərmək istəmişdir. Türk xalqlarında, o cümlədən Azərbaycan türklərində it ovçunun yaxın yoldaşı, sədaqətli dostu, köməyi, arxası, evinin, malının qoruyucusu olmuşdur. Ovçu Pirim nağıllarında itin Ovçu Pirimə göstərdiyi sədaqətdən, fədakarlıqdan danışılır. İt kultuna sitayişin moğollar, tibetlilər arasında olduğu vurğulanır (13, s. 608). Türk xalqları ov itinə böyük əhəmiyyət vermişlər,

ov quşu qədər ov itinin də türk ovçusunun həyatında rolu böyükdür. Arxeoloji qazıntılar zamanı kurqanlardan, qəbirlərdən tapılan ov əşyaları ilə yanaşı it skeletlərinə də rast gəlinmişdir (1, s. 97). Azərbaycanın daş incəsənəti nümunələri sayılan Gəmiqaya və Qobustan petroqlifləri arasında it təsviri də vardır. Nizaminin hər bir hekayəsinin ibrətamiz məqsədi vardır, bu hekayədə də Allahın yaratdığı hər bir canlının ruzisinin də onunla bərabər doğulduğu və kiminsə qismətindən artığını yeyə bilməyəcəyi fikri aşılmaqdadır. Bu fikirlər Dədə Qorqud nəsihətidir.

“Sirlər xəzinəsi” poemasında daha bir ov motivi “Firidun şahın ceyran ovu hekayəsi”ndə qarşımıza çıxır. Firidun şah səhər-səhər ova çıxır və gözəl, zərif bir ceyranı ovlamaq istəyir, amma nə qədər çalışırsa ovlaya bilmir, nə oxu çatır, nə də atı. Şah ceyranı ovlamaq istərkən özü ceyranın ovuna çevrilir:

Ovçunu ovladı ov, şahın ürəyi uçdu

Bütün marağı, eşqi onun ardınca düşdü (4, s. 129).

Firidun şahın ov ovlaya bilməməsində bir hikmət vardır. O, ox və kamanını günahlandırır, amma səbəbkar özüdür. Ovçunun fikrini, xəyalını ov ovlamışdırsa burada ox, kaman, at gücsüzdür. Nizaminin burada təbliğ etdiyi fikir sədaqət və sahibinə xidmətdir. Hər bir insanın bu dünyada xidməti vəzifəsi var, yaranış boş-boşuna deyil!

“Xosrov və Şirin”. Bu poemada ov motivləri çox deyil, çünki bu bir məhəbbət dastanıdır. Amma Nizaminin qəhrəmanları – Xosrov, Şirin qoçaq, cəsur şahzadələr, həm də mahir ovçulardır. Şirinin təmsalında klassik Şərq ədəbiyyatında yeganə qadın ovçu obrazını Nizami yaratmışdır. Şair Şirinin ova çıxma səhnəsini təsvir edərək onun və başındakı qızların oğlan geyimində ova çıxdığını göstərir. Şair bunun Ərməndə bir adət olduğunu söyləyir (5, s. 121). Ovçuluq peşəsi sabitləşmiş qaydalar toplusundan ibarətdir, onun bir maddəsi də qadınlarla bağlı inanclardır. İnanca görə qadın ova çıxmamalıdır, ovçuluq kişi peşəsidir, ovçunun özünə və ov əşyalarına qadının toxunması yasaqdır. Bu qayda ovçuluqla məşğul olan xalqlarda olmuşdur, ova çıxan qadın obrazı nə yazılı, nə də

şifahi ədəbiyyat nümunəsində yoxdur. Nizami ovçuluq ənənələrinə söykənərək ova çıxan qızları oğlan qiyafəsinə salır. Şirinin ovçu surətini yaratmaqla şair, onun həm də kişi kimi möhkəm, sözünün üstündə duran, sirr saxlayan, heç bir çətinlikdən qorxmayan sifətlərə malik olduğunu göstərmək istəmişdir. Xosrovun Şirinə qarşı etdiyi bütün bəd əməllərə baxmayaraq, o, heç vaxt verdiyi vəddən dönmür, axıradək onun sevgisinə sadıq qalır. Ova çıxan Şirinin həyatında ikinci mərhələ başlayır. Ova çıxmaq nağıllarda, dastanlarda gördüyümüz kimi qəhrəmanın həyatında dönüş nöqtəsi sayılır. Şirinin də məhəbbət macərası bundan sonra başlayır.

Nizaminin Xosrovu qəhrəman, qorxmaz, igid hökmdardır. Şair onun qəhrəmanlığına sübut kimi aslan öldürməsi səhnəsini yaratmışdır. Qoşunun qorxduğu vəhşi aslanı Xosrov bir yumruqla öldürür və dərisini çıxartdırır (5, s. 187). Aslan ovlamaq şahlıq və güc-qüvvət vəsiqəsidir, yalnız bundan sonra Şirin onunla eşq bədəsini içir. Bu motiv də kökünü KDQ dastanından almışdır: Qanturalı Selcan xanımı almaq üçün təkürün üç vəhşi heyvanını yalın əllə öldürür və dərisini çıxarır. Evlənəcəyi qızın gözü qabağında vəhşi heyvan ovlamaq motivi türk qəhrəmanlıq dastanlarına xas ənənədən qaynaqlanır. Tədqiqatçılar KDQ dastanında vəhşi heyvan öldürmə motivini şərh edərək yad ölkədən qız alan oğuz qəhrəmanlarının gücünü, iradəsini göstərmək məqsədilə verildiyini qeyd etmişlər (16, s. 134). Şirin və Xosrov məkan baxımından bir-birinə yaddırlar, Xosrov yad ölkədə şahzadə qızın qabağında qolunun gücünü göstərməlidir. Nizaminin Xosrovu oğuz elindən kafir yurduna gəlib qız alan oğuz əri tipidir.

Xosrovun ova çıxma mərasimi orta əsr ənənələri əsasında təşkil olunmuşdur. Nizami bu mərasimi ətraflı izah edir (5, s. 349). Xosrovun ova çıxması qış fəslinə təsadüf edir, ovlama əsasən qışda olur. Ov səfərində atlı qoşun dəstəsi, güləb səpənlər, manqal daşıyanlar, şahın yoluna qızıl pul səpənlər iştirak edir. Laçın, şahın, qızılquş orta əsrlərdə ov mərasiminin əsas hissəsi sayılırdı. Sarayda xüsusi ov quşu saxlayanlar olurdu, onlara quşçu deyirdilər. Ov zamanı quşçu özü də şahın yanında olurdu. Ov

quşu quşçunun sağ əlində olurdu. Ova başlamaq əmri verildə laçın təbilciyi çalınırdı. Öyrədilmiş laçın təbilciyin səsini tanıyırdı və çalınan kimi havaya qalxıb, əti yeyilən kəklik, turac, qırqovul kimi quşları axtarıb tapıb ovlayırdı. Ovlanan heyvanın ətindən bir az laçına verirdilər, yeyib doyan quş ovladığı başqa quşlara dəymirdi. Şahin, laçın təkə quş yox, yer heyvanlarını da ovlaya bilirlər. Ov quşunun caynaqları, dimdiyi, gözü o qədər iti olur ki, 10.000 km hündürdən yerdəki balaca heyvanı (məs. siçanı) belə görə bilir, bir anda üstünə şığıyaraq caynağına alır. Ov quşları misilsiz güclü heyvanlardır, buna görə də orta əsrlərdə belə quşlara çox böyük qiymət verirdilər, şahlar, sultanlar bir-birinə ov quşları hədiyyə edirdi. KDQ dastanında Trabzon hakiminin Qazan xana şahin göndərməsi bu ənənəni əks etdirir.

Nizaminin “Xosrov və Şirin” poemasında Fərhad obrazı ikinci planda, ancaq sevən aşiq kimi verilir. Nəvainin **“Fərhad və Şirin”** əsərində isə Fərhad əsas obrazdır, həm sevən aşiq, həm şahzadə, həm qəhrəman, həm də ov hamisidir. Fərhad qorxunc əjdahanı ovlayıb xəzinəyə və Süleyman peyğəmbərin duasıyla yazılmış iti qılınca, qalxana sahib olur (11, s. 90). Fərhadın ikinci ovu Əhrimən adlanan qorxunc divdir. Əhrimən şər dünyanı təmsil edən insanabənzər mifik obrazdır. Div obrazı “Avesta” ilə, Midiya əsatirləri ilə əlaqələndirilir (17, s. 126). Fərhadın ovu Əhrimən insansifətlidir və sarayda yaşayır. Bədənindəki tüklərin hər biri nizədir, bədənindən axan tər damlasından yeni bir bədheybət div əmələ gəlir. Div o qədər güclüdür ki, Elbrus dağına toxunsa toza döndərər. “Avesta”ya görə Ahuramazdanın məskəni Elbrus (ərəblər ona Qaf demişlər) dağıdır. Bu müqəddəs dağ bütün dağların anası hesab olunur (17, s. 88). Nəvai burada Əhriməni Ahuramazdaya və Elbrusa qarşı qoymaqla qədim Midiya əsatirlərindən və “Avesta”dan faydalanmışdır. Əhriməni məhv edən Fərhad Günəş tanrısı səviyyəsinə qaldırılmışdır. Nəvai də Nizami kimi baş qəhrəmanını təpəgöz ovçusu Basata bənzətməklə KDQ dastanından faydalandığını ortaya qoymuşlar.

“Leyli və Məcnun”. “Leyli və Məcnun” poeması Şərqi

böyük məhəbbət dastanının motivləri əsasında yazılmışdır. Əsərin qəhrəmanları ovçu, ya da şah deyil, məhəbbət, eşq dəlisi aşıqlardır. “Xosrov və Şirin” poeması eşq üzərində qurulsada, əsərin qəhrəmanları ovçudurlar, amma Leyli və Məcnun ovçu deyillər, ov motivləri də bu əsərdə az verilmişdir. Rəmzi mənada bu iki aşiq eşq ovçusunun ovudurlar.

Əsərdə Məcnun obrazı cəmiyyətdən aralanıb çöl heyvanlarına – vəhşilərə pənah aparan, onlarla bir yerdə yaşayan, yeməyini onlara verib özü ot yeyən dəli aşiq kimi verilmişdir. İnsan cəmiyyətində onun özünə, sevgisinə qiymət vermirlər, buna görə də insanlardan ayrılıb dağa, səhraya, heyvanlara üz tutur. Dağın, meşənin yırtıcı heyvanları Məcnunu öləndək tək buraxmır, ətrafında sipər çəkib onu insanlardan qoruyur. Vəhşi adlandırılan bu heyvanlar, əslində, insanlardan çox-çox humanist və sədaqətliyərlər. Məcnun insanlardan laqeydlik, zülm, əziyyət, biganəlik görür, amma heyvanlarda sonsuz vəfa və dostluq görür. Nizami müqayisə üçün əsərdə quduz itlərin dostu olan saray xidmətçisinin hekayəsini vermişdir (6, s. 166). Şair şahla quduz iti müqayisə edərək şahın itdən daha vəhşi olduğunu göstərir.

Məcnun obrazının “Bilqamis” dastanındakı Enkidu ilə bənzərliyi olduğunu qeyd etməliyik. Enkidu meşədə yaşayır və vəhşiləri himayə edir, heyvan kimi ot yeyir, ovçuların heyvanları ovlamasına icazə vermir (10, s. 112). Enkidu ov hamisidir. Məcnun da vəhşilərlə dostlaşıb onların əhatəsində yaşayır, ovçuların ovladığı maralı, ceyranları ovçunun əlindən alıb çölə buraxır. O, ov heyvanlarını azad etmək üçün paltarını, silahını və sazını da verir. Məcnun haqq aşığıdır, qoşduğu məhəbbət şeirlərini sazla oxuyur, o, maralı azad etmək naminə sazından da keçməli olur (6, s. 127). Məcnun da Enkidu kimi insanlardan əziyyət görür, qadın ucbatından fəlakətə uğrayır.

Poemada Nizami Məcnunu Süleyman peyğəmbərlə müqayisə edir, meşə heyvanlarının onun əmrinə müntəzir olmasını, heyvanların şahı olduğunu göstərir. Şərq mifologiyasında Süleyman bütün canlıların dilini bilən, onlara hökm edən peyğəmbər

kimi verilir. Məcnun da Süleyman kimi heyvanların dilini bilir, onlarla danışır, yanına gələn adamlara (Leylidən gələn qasid, bağdadlı Səlam, Zeyd, Səlim) toxunmamasını söyləyir, vəhşilər Məcnunu başa düşürlər və onun hökmündədirlər.

Nəvainin Fərhadı isə qəhrəman, igid, qoçaq şahzadə kimi verilmişdir, amma onun əsas üstünlüyü dəlicəsinə sevən aşıq olmasıdır. Nəvai də Fərhadı vəhşilər arasında Süleyman kimi təsvir etmişdir:

Ona divanəlik etdikcə əsər,
Olmazdı başından əksik vəhşilər.
Vəhşilər sultanı Süleyman kimi
Oldu dilsizlərin yaxın həmdəmi (11, s. 217).

Heyvanlar Fərhadı axıradək sadıq qalırlar. Şirinin ölüm xəbərini gətirən yalançı qarını heyvanlar didib parçalayaraq Fərhadın qisasını alırlar. Şair Fərhadın faciəsinə laqeyd qalmır:

Demə ki, dünyada insan yaxşıdır,
Vəfasız adamdan heyvan yaxşıdır (11, s. 271),

– deməklə bu iş möhürünü vurur. Qeyd etmək yerinə düşər ki, sufi ədəbiyyatında Məcnunla Fərhad ilahi eşqi təmsil edirlər, sufi şairlər Fərhadla, Məcnunun məhəbbətini eşqin zirvəsi hesab edirlər. Nizami və Nəvai də bu iki aşıqı əsərlərində eşq fədaisi kimi verməklə sufiyanə eşqi göstərməyə çalışıblar.

Nizaminin əsərində Məcnunun şahin qanadından papağı olduğu deyilir. Şahin tükü, qanadı hakimiyyət, qəhrəmanlıq simvolu sayılırdı. Taxta çıxan şahlar çox zaman başlarına tac yerinə şahin lələyi sancardılar. İran hökmdarı Ağa Məhəmməd xanın taxta çıxmasını rəsmiləşdirdiyi gün şahin lələyini tac yerinə taxması mənbələrdə göstərilmişdir. Məcnun heyvanların şahıydı, şahlıq tacını da daşıyırdı, başının üstündə isə qaraquş dururdu. Qaraquş Məcnunun onqon quşu olaraq verilir:

Şahin qanadından günlüyü vardı,
Nəşinə qaraquş kölgə salardı
O qədər böyükdü ondakı şahlıq,
Vəhşilər vəhşətdən çıxmışdı artıq (6, s. 164).

Heyvanlar şahı Məcnun şir dərisinə bürünmüş təsvir olunur (6, s. 166). Şir dərisinə bürünmüş aşiq şirin gücünü alaraq igidlərin ürəyinə xof salır. Nizami Məcnunu, Nəvai isə Fərhad obrazını yaradarkən türk-şumer dastanı “Bilqamıs”dan, xalq rəvayətlərindən, Süleyman peyğəmbər nağıllarından, sufi ədəbiyyatından istifadə etmişlər.

Ov motivlərinin daha çox yer aldığı əsər Nizaminin “**Yeddi gözəl**”idir. Bəhram Gurun simasında Nizami həm müdrik şah, həm qəhrəman, həm də mahir ovçu obrazı yaratmışdır. Bu poemada prototürk dövrü ovçuluğuna xas inanclar, adətlər, rituallar yer almışdır.

Bəhram obrazı qəhrəmanlıqla ovçuluğun birləşməsidir, yəni o, adı qəhrəman deyil. Bu xüsusiyyət türk dastanlarında özünü göstərir. Qəhrəman əvvəlcə ova çıxır, ov məharətini göstərəndən sonra cəmiyyətdə yerini tapır, taxt, ad qazanır. Bəhram obrazı türk qəhrəman hökmdarlarına məxsus keyfiyyətlər daşıyır.

Əsər Əlaəddin Körpə Arslanın sifarişi ilə yazılmışdır. Nizami əsərin əvvəlində onu tərifləyərək adı kimi özünün də aslan olduğunu, ovda aslan ovçusu olduğunu bildirir (7, s. 31). Səhənd dağında ova çıxan aslan ovçusu vəhşi heyvanları ovlamaqda mahirdir, o qədər ov ovlayır ki, bütün düzəngahı ovladığı heyvanların dərisi ilə bürüyür:

Gah pələng dərisi, qurd dərisi gah,

Geyərdi dağ, dərə, qanlı düzəngah (7, s. 33).

Türk dastanlarından ovlanan vəhşi heyvanın dərisinin çıxarılması epizodu bizə tanışdır. KDQ dastanının adlı-sanlı qəhrəmanları üzünüqablı igidlər – Qanturalı, Beyrək vəhşi heyvanları öldürəndən sonra dərisini çıxarır. Burada da Bəhramın eyni üsuldan istifadə etdiyi göstərilir. O, ovda necə cəsarətlidir-sə, döyüş meydanında da eyni ruhdadır.

Nizami Bəhramın ovçuluq məharətini özünəməxsus şəkildə təsvir etmişdir. Bəhram Gur ovu və atı çox sevir. Ovçunun və qəhrəmanın atı gözünün işığı, özünə tən yoldaşdır. Ova yeyin yerişli at üstə gedərlər. Buna görə də Bəhramın ova və ata

xüsusi məhəbbəti var. Bəhramın əlindən ov qurtarmaz, ovladığı heyvanların sayı-hesabı yoxdur. Nizami onun ovçuluq məharətini daha aydın gözə çarpdırmaq üçün şirlə guru bir yerdə ovlayan Bəhram səhnəsini yaratmışdır. Gurun belinə minib dırnaqları ilə onu parçalamağa çalışan şiri Bəhram xüsusi məharətlə ovlayır: bir oxla şiri və guru yerə pərçimləyir. Tədqiqatçılar bu motivin şumerlərdən skiflərə, oradan da Orta Asiyaya, Azərbaycana qədər yayıldığını göstərirlər (1, s. 104).

Bəhram Gur yaxaladığı heyvanların hamısını öldürmür, onun bir adəti var: 4 yaşından aşağı heyvanı ovlamaz, damğalayıb ovlağa buraxar. Başqa ovçular onun damğaladığı heyvanı tutsalar Bəhramın damğasını görüb ovu öpər, buraxardılar.

Onun bir beləcə adəti vardı:

Gənc gurun qanını haram sayardı

Hər tutduğu gura vurardı damğa

“Sərdar ol, – deyərdi – bütün ovlağa” (7, s. 63).

Ov heyvanının damğalanması motivini biz “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında görürük. Dastanın maraqlı hekayələrindən olan “Bəkil oğlu Əmran” boyunda Bəkil ov heyvanlarını damğalayan ovçu kimi təsvir olunur. Bəkilin özünəməxsus ovlama üsulu var: ox atmaz, yay qurmaz, yayı çıxarıb kəmənd kimi heyvanın boynuna atardı, çəkib durğuzardı. Arıq olsa qulağını dələrdi ki, ovda bəlli olsun, kök olsa boğazlayıb kəsərdi. Bəylər qulağıdeşik geyik ovlayanda “bu Bəkilin nişan etdiyidir” – deyə ona göndərərdilər (9, s. 275). Göründüyü kimi, Nizaminin Bəhram Guru xalq ədəbiyyatından, Azərbaycan folklorundan su içmiş ovçudur. Bəs bu motiv haradan qaynaqlanır? Qeyd edək ki, motivin kökü islamdan çox-çox əvvəl ovçuluq haqqında insanların ibtidai görüşlərinə dayanır. Belə ki, türk xalqlarında təbiət kultlarına inam olduğu dövrdə xüsusi işarəli heyvan ov tanrısının hədiyyəsi sayılırdı. Ovçular belə heyvanı ovlamırdılar. Qulağı dəlikli heyvanı yaxalayan ovçu onu təzədən meşəyə buraxırdı. Bəkilin və Bəhramın ovu damğalayıb meşəyə buraxması da bu əski ənənənin qalıntısıdır.

Nizaminin “Bəkil oğlu Əmran” boyundan bəhrələndiyi başqa bir ov səhnəsi Bəhramla Fitnə arasında olan əhvalatda verilmişdir. “Bəhramın öz kənizi ilə macərəsi” adlanan bu hekayə türk ovçuluq inanclarını əks etdirməsi baxımından maraqlıdır. Hekayənin süjeti yenə də Bəhramın ov macərəsi üzərində qurulmuşdur. Bəhram gözəl kənizi Fitnə ilə ova çıxır. Bəhram məğrurdur, Fitnə isə ağıllı, amma şahı onun ağılı yox, gözəlliyi cəlb etmişdi. Fitnə həm də çəngdə gözəl nəğmələr çalır, oxuyur, rəqs edirdi. Onda nəğmə demək, şənlənmək ənənəsi olmuşdur. Ovçular inanırdılar ki, nəğmə oxumaq ov tanrısının xoşuna gəlir və uğurlu ov etməyə izn verir. Bu ənənə orta əsr ovçuluğunda da özünü göstərir. Düzdür, orta əsr ovçuluğu əyləncə xarakteri daşıyırdı, ov tanrısı haqqında inanclar öz əhəmiyyətini itirmişdi, amma adət olaraq saxlanılırdı və şahın ov əyləncəsinin bir hissəsinə çevrilmişdi:

Fitnə çəng çalardı, şah gur ovlardı,

Bu ovlar, o isə büsat qurardı (7, s. 96).

Şah ov zamanı məharətini göstərərək odlu oxla gur ovlayır, bəzisini canlı tutur, bəzisini sərrast oxla birdəfəyə vurur. Bəhram ov ovlamaqda məhirdir, hətta bir oxla iki ov vurur. Belə sərrast atmağına görə ərəblər onu tərifləyib Bəhram Gur adı veriblər. Şahın ovlama məharətini hamı tərifləyir, Fitnə isə görməməzlikdən gəlir, özünü soyuqqanlı aparır, şahın ovlama məharətini vərdişlə, adətlə əlaqələndirir. Fitnənin bu sözü şahı ağır gəlir və həmişə təriflənməyə öyrəşən şah kənizi dikbaşlığına görə cəzalandırır. Hekayənin sonunda sərkərdənin evinə qonaq gələn şah Fitnəni tanımır və onun öküzü boynuna mindirib altmış pilləkan qalxmasına heyrət edir, amma üzə vurmur, bunun illərin vərdişi olduğunu söyləyir. Fitnə isə şahı özünü tanıdaraq “qəribədir çox! Öküz adətlədir, gur vurmaqsa yox”, – deyir. Fitnə şahı niyə onun ov məharətini tərifləməməsini belə açıqlayır:

O gün ov zamanı, şah, kaman çəkdim,

Gurun dırnağını başına tikdim,

Belə hünər üçün verib əl-ələ,

Yer deyil, əlindən öpdü göy belə

Tərif eyləmədim bu hünəri mən,
Qovdum beləliklə bədnəzəri mən
Çünki bəyənilən şeyə göz dəyər,
Pis gözdən insana ziyan tez dəyər
Fələyin əjdəri ortaya ancaq
Məhəbbət yerinə saldı bir nifaq (7, s. 106).

Eyni süjet Nəvainin “**Yeddi səyyarə**” adlanan poemasında Bəhramla Dilaranın hekayəsində qarşımıza çıxır (11, s. 398). Burada da Nəvainin qadın qəhrəmanı kəniş gözəl olduğu qədər ağıldır. Bu motiv də demək olar ki, KDQ dastanından götürülmüşdür. Yenə eyni boyda Qazan xan Bəkilin ov məharətini tərifləmir və bu igidliyi atın ayağına yazır. Bəkil buna görə Qazan xandan inciyir və onun məclisini tərk edir. Bəkilin başına gələn pis hadisələr də bundan sonra başlayır. Qazan xan da Bəkilin mahir ovçu olduğunu bilir, amma onu tərifləmir, çünki ovçunun məharəti təriflənməz, Fitnənin dediyi kimi təriflənen şeyə tez göz dəyər. Ovçuluqda bədnəzərdən qorunmaq inancı olmuşdur. Ovçular ova çıxacağı vaxtı hamıdan gizlədirlər, ova gedəndə bədnəzərlə qarşılaşarlarsa, geri qayıdılar, gedərlərsə ovun uğursuz olacağına inanırlar.

Poemanın daha bir ov səhnəsi Bəhramın əjdaha ovlaması hekayəsində işlənmişdir. “Bəhramın əjdaha öldürməsi” adlanan hekayədə Bəhramdan kömək istəyən gur, təsvirə əsasən, biz ona əlik deyə bilərik, tanrı tərəfindən göndərilmiş elçidir. Bəhram gurun arxasınca at çaparaq bir mağaraya gəlib çatır. Mağaranın ağzında dağ boyda əjdahanı görüb gurun ondan kömək istədiyini anlayır və əjdahanı əvvəl kor edib sonra öldürür. Öldürdüyü əjdahanın qarnını yarıda gurun iki balasını orada görür. İntiqamını aldığı üçün gur Bəhramı mükafatsız qoymur, ona həmin mağarada olan xəzinəni göstərir, şah bir karvan yükü xəzinəyə sahib olur (7, s. 68). Burada da Nizaminin KDQ hekayələrindən ilham alması hiss olunur. Əjdaha ovu qəhrəmanın fəvqəladə gücünü nümayiş etdirmək məqsədi güdür. Əjdaha mifoloji varlıqdır, nağil və əfsanələrdə su tanrısını təmsil edir. Su tanrısı, su əyəsi türk mifologiyasında mənfi, zərərverən, yeraltı dünyaya məxsus varlıqlar

sayılır. Eyni motivi Nəvai “Yeddi səyyarə” əsərində Fərhadın qeyri-adi gücünü, qəhrəmanlığını göstərmək üçün istifadə etmişdir. Əjdaha ilə vuruşma motivinin zərdüştlükdən də əvvəlki dövrlərə aid olduğu və İran ədəbiyyatında ilk dəfə yazılı dastan “Şahnamə”də yer aldığı göstərilir (12, s. 212). İran ədəbiyyatına isə hind mifologiyasından keçdiyi söylənilir. Bəhramin əjdaha öldürməsi Basatın təpəgözü öldürməsi səhnəsini xatırladır. Bəhram da Basat kimi əvvəlcə əjdahanın gözünü çıxarır, sonra başını kəsir. Bəhram əliyin intiqamını alır, Basat isə oğuz elinin. Bəhram əjdahanın, Basat isə təpəgözün xəzinəsinin sahibi olur. Hər iki qəhrəman qorxulu düşməni öldürəndən sonra Allaha dua edir. Təpəgöz də əjdaha kimi su ilə əlaqəli mifoloji varlıqdır.

Gurun necə təsvir olunduğu poemanın maraqlı hissələrindəndir. Gur, farscadan tərcümədə çöl eşşəyi, zebra mənasını verir. Çöl eşşəyinin ov heyvanı olduğunu təsdiq edən heç bir mənbə yoxdur, yəni ovlanmayan, əti yeyilməyən heyvandır. Nizaminin təsvir etdiyi gur adlanan heyvan isə əlik, ceyran, maral tipli ov heyvanıdır. Ehtimal var ki, **gur** sözünün ikinci mənası **əlik** olmuşdur. KDQ dastanının “Bəkil oğlu Əmran boyu”nda **buğa** sözü **keyik** sözü ilə sinonim kimi işlənmişdir. Əvvəldə deyilən “Bəhramla Fitnə” hekayəsində ayağını başına tikməklə özünün mahir ovçu olduğunu sübut edən şahın ovladığı heyvan da əslində gur yox, ceyran, yaxud əlikdir. Nizaminin bu təsviri gur məsələsinə aydınlıq gətirir:

Vücudu ruhani xəyaldı sanki,
O, bir ay baxışlı maraldı sanki.
Beli başdan-başa elə bil zərdi
Qarnının altı da südlə şəkərdi.
Qara xətt belindən çəkirdi nişan,
Sağrısı xal-xaldı dırnağınacan
Boynuna saldığı sanma zünnardı,
Üzündə gül rəngli duvağı vardı.
O başqa gurlardan, sağrısı ondan,
Gözəllik topunu almışdı inan.

O atəşdi, otlə qohum misaldı,

Dərviş paltarında bir mahcamaldı (7, s. 66).

Burada təsvir olunan heyvan beli zər kimi parıldayan xallı keyikdir, amma onun xüsusi bir nişanı da var: belində qara zolağı, bu işarə onu başqa keyiklərdən ayırır. Əvvəldə deyildi ki, xüsusi işarəsi olan heyvan tanrı hədiyyəsi sayılırdı, Bəhram üçün də tanrı hədiyyəsi oldu. Şairin onu dərvişmisal gözəl adlandırması səbəbsiz deyil, türk sufiliyində dərvişlərin ceyran, maral, keyik donunda dolaşdığı haqqında əfsanələr var. XV əsrdə yaşamış böyük türk sufilərindən biri Geyikli baba adlanırdı. Təsəvvüf motivlərinin olduğu məhəbbət dastanlarında gözəllərin ceyran donunda gəzib dolaşması və gözəl şahzadələri ovlamasından danışılır.

Nizami poemanın sonunda gur ovçusu Bəhram şahın ov dalınca mağaraya girməsi və orada yoxa çıxması səhnəsini süjetə salmışdır. Ömrü boyu ov ovlayan ovçu bu dəfə özü ova çevrilir. Bəhrama yol göstərən, xəzinə bəxş edən gur bu dəfə onu o dünyaya aparmaq üçün gəlmişdir. Ovçu o zaman ova çevrilir ki, artıq ov həddi dolmuşdur, bundan sonrakı ov onun ölümünü gətirir. Azərbaycan folklorunda maralın ov həddini doldurmuş ovçunu dağdan itələməsi, uçuruma salması, qayalar arasına sıxışdırılması haqqında hekayələr vardır. Bəhramın ov dalınca mağarada yoxa çıxma səhnəsi də bu hekayələrin bir variantı sayıla bilər. Bəhram Gur ömrü boyu ov ovlamışdır, saysız-hesabsız guru qanına qəltan etmişdir, indi yaşı altmışa çatmış şah sonuncu ovunun arxasınca mağaraya girir. Türk mifologiyasında mağara o dünya ilə bu dünyanın birləşdiyi məkan sayılır. Mağara yeraltı dünyaya açılan qapıdır, bəzən bu qapıdan xəzinə girər, bəzən də xəzinə aparar. Yeraltı dünyanın bələdçisi isə Bəhramı arxasınca aparar gurdur. Bu dünyanın ən mahir ovçusu özü bir gün ölümün ovuna çevrilir. Nizami burada dünyanın faniliyinə işarə edərək bu qədər qəhrəmanlıq göstərən, ölkələr fəth edən, aslan ovlayan, gurlara damğa vuran bir padşahın heç qəbrinin də olmadığını, yəni özündən heç bir nişanə qalmadığını göstərir:

Görən yox bizimlə heç Bəhram Guru,

Yoxdur xəbər verən hardadır goru (7, s. 290).

“Yeddi gözəl” əsərini Nizami “Xəmsə”sinin tacı hesab etmək olar, çünki burada Azərbaycan folkloru ilə, türk mifologiyası ilə bağlı nümunələr çoxdur, ov motivləri də onlardan biridir. Nizami Bəhramı əcəm şahı kimi təqdim etsə də, onun ovçuluq məziyyətlərini yaradarkən fars, ərəb yox, məhz özünə doğma olan türk folklorundan istifadə etmişdir, başqa sözlə, Bəhram fars paltarı geymiş türk şahzadəsidir. Şair əsərlərində türk sözünü tez-tez işlədir, bu da onun türklüyə verdiyi qiymətdən irəli gəlir və özünün kimliyini meydana qoyur.

Nizamidən ilham alan Nəvai “Yeddi səyyarə” poemasında dondəyişən, ovçunu ovlayan ceyran motivinə müraciət etmişdir. Nodər şah hər nə qədər ov etmək fikrinə düşməsə də, cazibədar xallı ceyran şahı tovlaya bilir və şah onun ardına düşüb ordusundan aralanır və düşməyə əsir düşür:

Ov etmək qəsdinə düşən o səyyad,

Özü səyyadlara ov oldu, heyhat.

Şah qalmaq istərsə öz sağlığında,

Gərək ordusundan düşməsin cüda (11, s. 355).

Nəvai poemanın sonunda “Bəhramın ölümü” adlanan hissədə ov həddini aşan Bəhramın ov qurbanı olması səhnəsini işləmişdir. Nəvainin Bəhramı da Nizaminin Bəhram Guru kimi ov zamanı taleyin hökmü ilə gorsuz, kəfənsiz ölür (11, s. 412). Bataqlıq – ölümdür, ölüm ovçu, insan isə ovdur. Nəvai burada ruhu bədənindən ayrılan ovçu ilə ovun haqq dünyasında eyni çəkiddə olduğunu göstərir, bununla vəhdəti-vücuda təşkil edən ruhun mahiyyətini ortaya qoyur:

Dilsiz heyvanları qırıb çatanlar,

Özləri qırğına oldu giriftar.

Tələyə bir düşdü şir ilə ceyran,

İkisi bir yerdə köçdü dünyadan

Bir yerdə oldular bataqlığa qərq,

Qalxdı ortalıqdan aradakı fərq (11, s. 413).

“İsgəndərnamə”. Nizaminin sonuncu ən böyük poemasında verilən ov motivləri o birilərdən biraz fərqlidir, o mənada ki, orta əsrlərin maliyyə, ticarət əlaqələrində ovçuluğun tutduğu mövqe burada işıqlandırılmışdır.

İsgəndər yenilməz qəhrəmandır, həm də ovçudur. Nizaminin o biri əsərlərində olduğu kimi burada da təsvir olunan hökmdar heç də tarixdə olan Makedoniyalı İsgəndər deyil, əfsanəvi türk imperatoru Oğuz xaqandır. Bütün dünyanı fəth edən və fəth etdiyi ölkələrdən bac-xərac alan Oğuz xaqan “Oğuznamədə” necə təsvir olunmuşsa Nizami qələmində də elə verilmişdir. Ov heyvanlarına damğa vurmaq və bir oxla iki heyvan ovlamaq səhnələri burada da əksini tapmışdır. İsgəndərin ov zamanı kəkliklərdən fal götürməsi səhnəsi yenə də türk ovçuluğundan xəbər verir. İsgəndər İrana hücum eləməzdən qabaq dağda iki kəkliyin bir-birilə döyüşdüyünü görür və niyyət tutaraq birini Dara, birini isə öz adına nişanlayır. Bu döyüşdə öz adına nişanladığı kəklik o birinə qalib gəlir, amma çox keçmədən qartal pəncəsində məhv olur. İsgəndər bu faldan sevinir, Dara üzərində qələbə çalacağına inanır, amma özünün də tezliklə öləcəyini dərk edir. Həqiqətən də, İsgəndər Daranı məğlub edib İran mülkünə sahib çıxır (8, s. 104). Fal açmaq, niyyət tutmaq ənənəsinə biz Sibir və Azərbaycan türklərinin ov hekayələrində rast gəlirik. Ovdan qabaq baş verən hər hansı bir uğursuz hadisə, pis yuxu, pis əhvali-ruhiyyə onun uğursuz olacağı anlamına gəlirdi. Ovçular bunu bəd ruhlarla əlaqələndirirdilər və qurban verməklə onun uğurunu təmin edirdilər. Bu inanc indi də xalq arasında qalmaqdadır, hər hansı bir işi görməzdən qabaq fal açmaq, niyyət tutmaq o işin necə nəticələncəyini qabaqcadan xəbər vermiş olur.

Poemada İsgəndərə qarşı vuruşan düşmənlər içərisində buynuzlu varlıqdan danışılır (8, s. 341). Nizami onu rus kimi çirkin, div kimi qorxulu, güclü, insanabənzər varlıq olaraq göstərir. Türk mifologiyasında tək buynuz demonik qüvvələri, qoşa buynuz isə hakimiyyət və gücü təmsil edir (2, s. 107). Azərbaycan nağıllarında Oğuz xaqanın obrazı köçürülmüş İsgəndər qoşabuynuzlu təsvir olu-

nur, orta əsr miniatürlərində də Oğuz qoşabuynuz göstərilmişdir.

“İsgəndərnamə” əsərində xəzli heyvan dərilərinin ən qiymətli hədiyyələr sırasında yer aldığı bəlli olur. Poemada Sərir hakiminin İsgəndərə verdiyi bəxşişlər arasında zil qara samur, qırmızı tülkü, qunduz, vaşaq dərilərinin hədiyyə verildiyini görürük. Bu epizod xəzli heyvan dərilərinin ticarətdə, iqtisadiyyatda əsas rol oynadığından xəbər verir. İsgəndərin ruslara qalibiyyətindən sonra da ruslardan aldığı qənimətlər arasında qiymətli ov heyvanlarının dərisinin olduğu göstərilir (8, s. 359). Burada şair köhnə tüksüz dərinin pul yerinə işləndiyi və qiymətli dərilərin bu nisbətdə dəyərləndirildiyi fikrini yazmaqla o dövrdə pul münasibətlərinin həyata keçirilməsində ov dərilərinin əhəmiyyətli rol oynadığını göstərmək istəmişdir.

Poemanın maraqlı hissələrindən biri Çin xaqanının (buradakı Çin xaqanı türk hökmdarıdır) İsgəndərə verdiyi hədiyyələrdir. Çin xaqanı İsgəndərin şərəfinə ziyafət verir və ona daş-qaşla bəzənmiş geyim-keçim, müşk-ənbər, ipək parçalar, qılınc, at, qızılquş, qul, kəviz, fil, təxti-rəvan və s. hədiyyələr verir. Amma onun verdiyi hədiyyələr içərisində üç bəxşişin dünyada tayı-bərabəri yoxdur: onlardan biri qara quyuqlu səmənd at, biri toğan quşu, biri də gözəl, qoçaq, mərd türk qızıdır. Burada təsvir olunan ov quşu, doğrudan da, tərifləyiqdir və hökmdar üçün ən qiymətli hədiyyədir:

Bir ovçu quş verdi fitnəylə dolu
Röyalı gecədən daha qorxulu,
Çərx kimi dolanır açarkən şəhbal,
Gəzişi cənubdu, çıxışı şimal.
Polad yay keçirmiş tunc dırnaqlara,
Əzmindən qartallar geyinmiş qara...
Toğruldur, quşların şahı bu Toğan
O da Toğrul kimi ölkəyə sultan (8, s. 304).

Toğrul adının prototürk çağında alıcı quşlara verilən ad olması folklorşünaslar tərəfindən qeyd olunmuşdur (14, s. 166). Nizami burada toğrul quşunu böyük Səlcuq hökmdarı sultan Toğrula bənzədir. Poemanın “İqbalnamə” hissəsində dünya fate-

hi İsgəndərin dünyadan doymadan başqa bir ovlağa köçməsi – ölməsi göstərilmişdir. Ən məharətli ovçu da zamanın əlində ova çevrilir. Nizamının həyat fəlsəfəsi budur.

Nəticə. Böyük Azərbaycan şairi Nizami dünya ədəbiyyatına ölməz “Xəmsə” mövzularını gətirməklə ilk cığırını açmışdır. Ondən sonra yaşamış böyük türk şairi Nəvai “Xəmsə” mövzularına toxunmaqla Nizami ənənələrini davam etdirmişdir. Hər iki şairin yaradıcılığında ov motivləri əsas yer tutur. Hər iki şair orta əsr ovçuluğunun əsas xüsusiyyətlərini əsərlərində verməyə çalışmışdır. Nizami və Nəvai “Kitabi-Dədə Qorqud”, “Oğuz xaqan”, “Bilqamis” dastanlarında olan ov motivlərini “Xəmsə”yə salmışlar. Qəhrəmanlar zahirən yad ölkələri təmsil etsələr də, ruhən, mənən türkdürlər, poemalardakı bütün motivlər türk folklorundan alınmadır. Bu məqalədə, əsasən, Nizami poemalarında olan ov motivləri araşdırılmışdır, amma yeri gəldikcə Nəvai yaradıcılığı ilə müqayisələr aparılmışdır. Onları ümumiləşmiş şəkildə belə təqdim etmək olar:

– Hər iki “Xəmsə”də orta əsrlərin ov həyatı, ov ritualları tam əhatəli təsvir olunmuşdur;

– Hər iki “Xəmsə”də bədnəzərdən qorunma, ov həddini aşan ovçunun cəzalandırılması, xüsusi əlaməti olan heyvanın tanrı hədiyyəsi sayılması motivləri yer almışdır;

– Hər iki “Xəmsə”də mifoloji varlıqların ovlanması, ceyran dönənda görünən sufi-dərviş, yaxud düşmən obrazı yer almışdır;

– Hər iki “Xəmsə”də vəhşi heyvan ovu, ovlanan heyvanın dərisinin çıxarılması, heyvan dərisinə bürünmə, vəhşi heyvana minmə motivləri vardır;

– Hər iki “Xəmsə”də heyvanların insanlardan daha çox vəfəalı və sədaqətli olması ideyası təbliğ olunur;

– Hər iki “Xəmsə”də ilahi eşqi təmsil edən qəhrəmanın ov hamisi rolunda olması, Süleyman peyğəmbər obrazına bənzədilməsi motivi yer almışdır.

Nəticə olaraq onu qeyd etməliyik ki, hər iki şair “Xəmsə”də türk folklorundan bəhrələnmiş, türk xalqlarının, o cümlədən

Azərbaycan folklorunda olan ov motivlərindən yerli-yerində istifadə etmişlər. Nizami poemalarında təkcə ov motivləri yox, dövrlərarası siyasi və ticarət əlaqələrində ov heyvanlarının tutduğu mövqe də işıqlandırılmışdır.

QAYNAQLAR

1. Baxşəliyev Vəli. Gəmiqaya təsvirləri. Bakı, Elm, 2003, 168 s.
2. Bəydili Cəlal. Türk mitolojisi. İstanbul, 2003, 637 s.
3. Füzuli Məhəmməd. Əsərləri. Altı cildə. İkinci cild. Bakı, Şərq-Qərb, 2005, 336 s.
4. Gəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004, 264 s.
5. Gəncəvi Nizami. Xosrov və Şirin. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004, 392 s.
6. Gəncəvi Nizami. Leyli və Məcnun. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004, 288 s.
7. Gəncəvi Nizami. Yeddi gözəl. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004, 336 s.
8. Gəncəvi Nizami. İsgəndərnamə. Şərəfnamə. Bakı, Lider nəşriyyat, 2004, 432 s.
9. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı, Öndər nəşriyyat, 2004, 376 s.
10. Qədim Şərq ədəbiyyatı. Bakı, 1999, 584 s.
11. Nəvai Əlişir. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Şərq-Qərb, 2004, 424 s.
12. Ocaq Ahmet Yaşar. Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncəsi Temelleri. İstanbul, 2000, 274 s.
13. Ögel Bahaeddin. Türk mitolojisi. I cilt. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 2014, 745 s.
14. Ögel Bahaeddin. Türk mitolojisi. II cilt. Türk Tarih Kurumu. Ankara, 2014, 778 s.
15. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, Azərnəşr, 1991, 232 s.
16. Sakaoglu Saim, Duymaz Ali. İslamiyyət Öncəsi Türk Destanları. İstanbul, 2013, 256 s.
17. Təhmasib Məhəmmədhüseyn. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, Mütərcim, 2010, 488 s.